

התקשורת הישראלית והמלחמה בעזה: סקירה מספר 4

"בית ספר או עמדת ירי?": כך סיקרה התקשורת הישראלית עוד מקרה של הרג אזרחים

במבצע הצבאי המתנהל בימים אלה בדרום קיימים מאפיינים שהופיעו בחלקם בסיקור מלחמת לבנון השנייה. זאת, לצד מאפיינים אחרים שלא הופיעו אז. בשני המקרים, התאפיין סיקור הימים הראשונים למלחמה בעיתונות הישראלית בתחושת צדקת המערכה, בגילויי קתרזיס לאחר מה שנתפס כהבלגה יתרה מול התקפות האויב, בגיבוי תקשורתי לפעולות הצבא ובמיעוט של גילויי ביקורת. לפניכם עוד סקירה של "קשב" על הסיקור התקשורתי של המלחמה בעזה.

מאז תחילת מבצע "עופרת יצוקה" ועד לרגע זה מתקרב מספר ההרוגים הפלסטיניים ברצועת עזה לאלף, רבים מהם, על פי כל ההערכות, הם אזרחים, שלא היו קשורים ללחימה. כלי התקשורת בישראל, בעיקר הכתבים והפרשנים הצבאיים, מדווחים על אירועי הלחימה, בכלל זה על אירועים קטלניים שבהם נהרגים אזרחים, בהסתמך על מידע שהועבר אליהם מידי דובר צה"ל. המידע מועבר לצרכני התקשורת כמעט ללא פקפוק, ללא ביקורת ומבלי להפעיל אמצעי בדיקה עיתונאיים עצמאיים. סקירה זו עוסקת אמנם באירוע רב נפגעים אחד, שהתרחש במהלך הלחימה ובאופן סיקורו בתקשורת. אולם האופן שבו דיווחו כלי התקשורת על התקרית ועל תוצאותיה יכולים להעיד על הדרך הבעייתית של סיקור העיתונות הישראלית את המלחמה בעזה, בכלל, ועל הפגיעות באזרחים, בפרט.

ב-6 בינואר נהרגו עשרות אזרחים פלסטינים (43 הרוגים לפי האו"ם) בהפגזה של צה"ל על בית הספר של אונר"א, בשכונת אל-פאחורה שבמחנה הפליטים ג'באליה, ברצועת עזה. בית הספר שימש מקלט לעשרות רבות של אזרחים פלסטינים, משפחות שלמות, שחיפשו מחסה מהקרב. רוב כלי התקשורת המרכזיים בישראל סיקרו את האירוע בהרחבה, אך הציגו עמדה חד-משמעית המקבלת את טענת צה"ל, לפיה הירי בא בתגובה לאש מרגמות שנורתה משטח בית הספר. רוב כלי התקשורת לא ביקרו גרסה זו, אף על פי שגרסת דובר צה"ל עצמו, כפי שנמסרה להם מספר שעות לאחר האירוע, לא הייתה כה חד-משמעית. יום לאחר האירוע פרסם האו"ם תחקיר, אשר קבע "בוודאות של 99.9 אחוז" כי מהמקום לא נורתה אש. בין כל כלי התקשורת המרכזיים בישראל רק "מעריב" דיווח על התחקיר.

מדאיגה במיוחד היא ההתעלמות המוחלטת של חמישה מתוך ששת כלי התקשורת המרכזיים בישראל מתחקיר צה"ל, שהודה כי הגרסה הראשונית שמסר הייתה שגויה. התחקיר מצא כי הירי הישראלי החטיא את יעדו בכ-30 מטרים וכי מערכת איכון של צה"ל זיהתה שיגור רקטה מחצר בית הסמוכה לחצר בית הספר של אונר"א, שבו שהו האזרחים – ולא מחצר ביה"ס עצמו, כפי שטענו דוברים ישראלים תחילה. תחקיר זה זכה לפרסום רק בכלי תקשורת אחד, הפעם היה זה ב"הארץ".

ככלל, ניתן לומר כי כלי התקשורת קיבלו כמעט ללא עוררין את הגרסה הראשונית של צה"ל ואת הרציונל שעומד מאחוריה: החמאס משתמש באזרחים כמגנים חיים ולכן הפגיעה בהם בלתי נמנעת. סקירה זו בוחנת את סיקור האירוע בין התאריכים 6-12 בינואר, בשלושת העיתונים המרכזיים בישראל – "הארץ", "מעריב" ו"ידיעות אחרונות", ובשלושת מהדורות החדשות המרכזיות בערוצים 1, 2, ו-10.

בעקבות הפגיעה הקשה: ישראל תפתח "פרוזדור הומניטרי"

למחרת האירוע, ב-7 בינואר, חמישה מתוך ששת כלי התקשורת המרכזיים סיקרו את הפגיעה בבית הספר בהרחבה ובהבלטה. לעומתם, "ידיעות אחרונות" בחר להצניעה ולטשטש באופן קיצוני. התקרית הקשה, שתפסה את כותרות כל כלי התקשורת בארץ ובעולם, אינה מוזכרת כלל בששת העמודים הראשונים של העיתון. רק אלה מהקוראים שהגיעו עד לעמוד 7 בגיליון יכלו למצוא בו דיווח על האירוע. לעומת זאת, הכותרת העיקרית שהופיעה בעמוד הראשון סיפקה באופן עקיף את ההצדקה לפגיעה באזרחים:

ראשי חמאס מסתתרים בבית החולים של עזה (כותרת ראשית)

פרסום ראשון: ההנהגה מתחבאת במרתף של שיפא, ומעליה ילדים רבים * בעקבות הפגיעה הקשה באזרחים: ישראל פותחת "פרוזדור הומניטרי" (כותרת משנה)

לפי "ידיעות אחרונות", אם כן, הנושא המרכזי על סדר אותו היום הוא סיכון האוכלוסייה האזרחית ברצועה – על ידי החמאס שמסתתר בתוכה, ולא הפגיעה הקשה בעשרות חפים מפשע, שעליה נלמד, כאמור, רק אם נגיע לעמוד 7. מנגד, לפי העיתון,

ישראל מגלה רוחב לב ופותחת "מסדרון הומניטרי" לעזה, למרות המצב הקשה. (בסיקור אין אזכור לעובדה שהסיוע המועבר ב"פרוזדור ההומניטרי" הוא סיוע שנשלח, בעיקרו, על ידי מוסדות האו"ם ומדינות זרות ולא, כפי שניתן לחשוב, סיוע הומניטרי של ישראל). כותרות הכפולה בעמודים 6-7 ממשיכות באותו קו:

האכזריות של אנשי חמאס: יורים מתוך בית ספר, מסתתרים במסגדים ומאלצים ילדים לשמש להם מגן אנושי (כותרת גג)

מקלט צמרת החמאס: מתחת לילדים החולים (כותרת ראשית)

צה"ל טוענים כי ראשי חמאס מסתתרים במרתפים שהוכנו בשבילם מראש מתחת לבית החולים שיפא בעזה * החולים, הזקנים והילדים משמשים להם מגן אנושי מפני הטילים של צה"ל (כותרת משנה)

רק בעמוד 7 יכול קורא "ידיעות אחרונות" לגלות כי כותרת המשנה בעמוד הראשון, שהזכירה באופן כללי את "הפגיעה הקשה באזרחים", רמזה, למעשה, להרג של משפחות שלמות בתקרית שהתרחשה ביום הקודם – ההפגזה של צה"ל על בית ספר של האו"ם. כותרת הגג של הכפולה הזאת שהופיעה בעמוד 7, כמו גם כותרת המשנה של הידיעה באותו עמוד, הבליטו ללא ביקורת את עמדת צה"ל:

עשרות נהרגו בהפצצת בית ספר בעזה (כותרת ראשית)

צה"ל: הירי היה תגובה לרקטות שחמאס שיגר מתוך בית הספר (כותרת משנה)

מידת הוודאות הנדרשת להחרבת בית ספר על יושביו היא "ככל הנראה"

קבלה מוחלטת כזו של הגרסה הראשונית של צה"ל אפיינה גם את שאר כלי התקשורת. כותרות העיתונים הבליטו את הגרסה הראשונית של צה"ל לפיה נורתה אש מרגמות משטח בית הספר. זאת למרות שעיון בתוך הכתבות עצמן מגלה כי דובר צה"ל עצמו לא משוכנע בכך. גם הכתבים הצבאים של מהדורות החדשות דקלמו את הודעת דובר צה"ל ולא שאלו את השאלות המתבקשות.

כפי שהראנו קודם לכן, "ידיעות אחרונות" קבע בכותרותיו ב-7 בינואר כי "הירי היה תגובה לרקטות שחמאס שיגר מתוך בית הספר". רק בטור דעה המופיע לצד הדיווח החדשותי מגלה כתב "ידיעות אחרונות", אורי משגב, לקוראי העיתון כי אפילו דובר צה"ל עצמו לא היה בטוח בגרסת הירי מתוך בית הספר:

אי-אפשר לפטור אותה [את התקיפה] במשיכת כתף ולומר שמדובר ב"תקלה מבצעית" או לשלוף בתגובה אוטומטית שלל נימוקים צדקניים. ישראל הטוקבקיסטית היא כנראה מקרה אבוד של התלהמות ושל אטימות. המינימום שהתבקש מישראל הרשמית, השפויה עדין הוא הבעת צער עמוק על מותם של אזרחים חפים מפשע. במקום זאת קיבלנו את הודעת דובר צה"ל כאילו מדובר ב"ירי תגובתי" מאחר ש"ככל הנראה נורו מבית הספר פצצות מרגמה לעבר כוחות צה"ל". אבוי לנו אם מידת הוודאות הנדרשת כדי להחריב בית ספר על יושביו היא "ככל הנראה".

גם כותרת כתבה שפורסמה בעמוד 5 של גיליון "מעריב" באותו היום מצדיקה, בעקיפין, את הפגזת בית הספר. הכותרת מצטטת ללא ביקורת את הגרסה הראשונית של צה"ל:

צה"ל: מבית הספר נורתה אש מרגמות (כותרת ראשית)

בצבא טוענים: החמאס מנסה להסתיר את השימוש במתקני האו"ם (כותרת משנה)

מפה שפרסם "מעריב", המתארת את אירועי היום ה-11 למבצע, מטילה אומנם ספק מסוים בגרסה הזו ומסכמת את התקרית כך: **בית ספר או עמדת ירי? אך לאורך כל הגיליון לא צוין שדובר צה"ל עצמו לא בטוח שמהמקום נורתה אש.**

תמונה דומה ניתן לראות בגיליון "הארץ" באותו יום. כותרת כתבה קטנה, שהופיעה לצד הדיווח על האירוע עצמו, הציגה את עמדת הצבא: **צה"ל: הגבנו ירי מרגמות מביה"ס.** גם כאן, רק בתוך טקסט הכתבה מתברר כי דובר צה"ל עצמו לא משוכנע בעובדה זו:

דובר צה"ל מסר כי מבדיקה ראשונית שנערכה עם הכוחות הפועלים באזור עולה כי **ככל הנראה** [הדגשה שלנו] נורו מתוך בית הספר פצצות מרגמה לכיוון כוחות צה"ל.

בחינת סיקור הנושא על ידי הכתבים והפרשנים הצבאיים במהדורות החדשות בטלוויזיה מעלה תמונה עגומה לא פחות. כך, למשל, נשמע יואב לימור הפרשן לענייני צבא של הערוץ הראשון במהדורת החדשות ב-6 בינואר:

כן, צה"ל עשה בדיקה ראשונית שהעלתה שמתוך בית הספר הזה של אונר"א ירו מרגמות לעבר כוח של צנחנים. הכוח השיב אש, גם כן מרגמות, פגע בבית הספר – וזאת הייתה התוצאה. אחר כך עשו בדיקה יותר עמוקה, ביחד עם שירות ביטחון כללי, והבדיקה הזאת כבר מעלה שמי שביצע את הירי זה שני פעילי חמאס: עימאד וחסאן אבו-עסכר, המשתייכים לחמולת חמאס ידועה בעזה. הם היו חוליית ירי, כך שירות ביטחון כללי וצה"ל. הם ביצעו את הירי, ולכן הם גם נהרגו בירי תגובה, ובכוונה, כמו שאמר עודד, הם גם הקיפו את עצמם בהרבה מאד אזרחים – מתוך מחשבה שהם לא יפגעו. צריך להבין, יינן, בצה"ל לא היו רוצים, כמובן, את האירוע. [...]

מאוחר יותר במהדורה מתברר שדובר צה"ל עצמו לא כל כך בטוח אם היה ירי מתוך בית הספר:

דובר צה"ל, תא"ל אבי בניהו: אני לא חושב שהיא [התקיפה] יכולה לטרוף שום דבר, מהסיבה הפשוטה: זמן קצר לאחר האירוע הזה אנחנו הצלחנו לומר, והוצאנו את זה בהודעה ראשונית, שמבית הספר הזה, **או סמוך מאד אליו**, נורו פצצות מרגמה לעבר כוח של צה"ל, ולעבר ישראל. הכוח השיב אש לעבר מקור הירי כדי לשתק אותו, לצמצם אותו. אנחנו אחרי שעה, שעה וחצי, כבר יכולנו להגיד שמהירי התגובתי שלנו, ירי תגובתי, לעבר מקור אש, נהרגה חוליה שביצעה את הירי מתוך **או סמוך לבית הספר**. [ההדגשות שלנו]

למרות שדובר צה"ל לא בטוח מהיכן בדיוק נורתה אש החמאס, כטענתו, אף לא אחד מהכתבים הצבאיים שואל אותו את השאלות המתבקשות: אם אכן הירי בוצע בסמוך לבית הספר מדוע נורתה אש לתוכו, בעוד שידוע לצה"ל כי הוא מוסד של אונר"א, שמשמש מקלט לעשרות אזרחים חפים מפשע?

במהדורת החדשות של ערוץ 2 באותו יום נוקט רוני דניאל בקו דומה:

תשמע, יש כבר איזושהי בדיקה של מה קרה שמה, או מי האנשים. אז היו שם כמובן, גם ילדים וגם נשים, אבל לפחות גורמי מודיעין כבר מוציאים שבתוך הקבוצה הזו הייתה חולייה של יורי מרגמות, ועוד לא מעט פעילי חמאס. שניים מתוך מי שנהרגו כבר מזוהים על ידי גורמי מודיעין בישראל. אחד מהם הוא עימאד אבו-עסכר, והשני הוא חסן אבו-עסכר, שניהם פעילי שטח של חמאס. כך שבתוך הקהל הזה, בוודאי היו אנשים תמימים, אבל לא רק אנשים תמימים. הם ירו משם לעבר כוחות צה"ל, ירי מרגמות, ולכן ספגו בחזרה ירי מרגמות, אז יש פגיעה גם באזרחים תמימים, אבל היו בתוכם גם פעילים מובהקים של חמאס.

את הדיווח הזה של דניאל מלווה הכיתוב: "צה"ל: במתחם שהופגז אה"צ זוהו בוודאות פעילי חמאס". גם כאן, לאחר הדיווח אפשר למצוא הסתייגות בדבריו של תא"ל אבי בניהו:

ההודעה הראשונה הייתה שזה ירי תגובתי אל עבר ירי שנורה מתוך בית הספר הזה, ובהמשך מסרנו גם מי נהרג מהדבר הזה, גם מהחוליה שביצעה, **כנראה** [הדגשה שלנו], את ירי המרגמות [...]

המגישה יונית לוי אומנם מפנה את השאלה הבאה לעבר דובר צה"ל:

ולכן גם אם הם משתמשים באוכלוסייה אזרחית כשכפ"ץ, עדיין תירו לעבר המבנה בכל מקרה, או שיש התלבטות?

אך אפילו שאלה זו לא מצליחה להוביל לקיומו של דיון משמעותי בדבר הלגיטימיות שבירי לעבר בית ספר המלא בפליטים.

גם הכתבים הצבאיים של ערוץ 10, אלון בן-דוד ואור היר, מקבלים באופן מוחלט את הגרסה הראשונית של דובר צה"ל. אולם, המגיש יעקב איילון מקפיד להזכיר כי הגרסה הזו נוחה מאד לצבא:

לצה"ל חשוב מאוד לומר בהקדם האפשרי היה משם ירי מרגמות אבל זה [הסרטון שהוצג] מלפני שבוע, והיום לפחות לפי התמונות והדיווחים מעזה יש שם פגיעה באזרחים וילדים.

חשוב לציין, שהתייחסויות קצרות אלה של לוי ואיילון, הן יוצאות דופן וחריגות. האווירה ששלטה במהדורות אלה ובמהדורות המשך השבוע שידרה קבלה מוחלטת של גרסת צה"ל ושל הרציונל שעומד מאחוריה: החמאס משתמש באזרחים כמגנים חיים ולכן מוצדק לירות לעברם. המשפטים האלה הם היוצא מן הכלל שמעיד על הכלל, והם מרמזים על הדיון שיכול וצריך היה להתפתח בתקשורת לאחר האירוע, אך לא התרחש במציאות.

צה"ל מודה: טעינו! אבל התקשורת מתעלמת

אפשר היה אולי לפטור את העדרו של הדיון הביקורתי ביום התקרית עצמו בטענה שסמיכות הזמנים לא אפשרה לכלי התקשורת לערוך תחקיר מעמיק. בחינת הסיקור בהמשך השבוע מגלה, עם זאת, כי מרבית כלי התקשורת כושלים באופן חמור ועמוק הרבה יותר. מרבית כלי התקשורת התעלמו באופן מוחלט, גם בהמשך, מנתונים נוספים שהתבררו: תחקיר של האו"ם שקבע כי מבית הספר לא נורתה אש ותחקיר שערך צה"ל בעצמו, ובו נקבע כי לא בוצע ירי משטח בית הספר וכי הפגזת בית הספר היתה שגגה. רוב כלי התקשורת שציטטו ללא ביקורת את הודעות דובר צה"ל התעלמו מהנתונים המשמעותיים החדשים.

יום לאחר האירוע, פרסם האו"ם תחקיר שערך אשר קבע "בוודאות של 99.9 אחוז" כי מהמקום לא נורתה אש. רק "מעריב" דיווח על התחקיר. הוא עשה זאת בכתבה שפורסמה בעמוד 12 של גיליון ה-8 בינואר תחת הכותרת:

האו"ם: לחקור את הירי על בית הספר (כותרת ראשית)

בצה"ל ממשיכים להבהיר: "בידינו מידע מודיעיני מדויק על מחבלים שירו מבית הספר בג'בליה" * אבל באו"ם זועמים: "אנו יודעים בוודאות של 99.9 אחוז שאנשי חמאס לא ירו מהמתחם"

יום לאחר מכן, ה-9 בינואר, פורסמה ב"הארץ" עדות נוספת שפקפקה בגרסה הראשונית של צה"ל. כותרת כתבה קטנה בעמוד 3 של העיתון אמרה: **האו"ם: צה"ל הודה שמביה"ס לא נורתה אש**. בכתבה עצמה נכתב בין היתר:

דובר אונר"א כריס גאנס אמר אתמול כי "בתדריכים שקיימו קצינים בכירים בצה"ל עם דיפלומטים זרים הם הודו כי הירי לא הגיע ממתחם האו"ם שבו נמצא בית הספר, וכי הירי בוצע בשוגג"

אף כלי תקשורת אחר לא התייחס למידע.

ב-11 בינואר פרסם "הארץ" כתבה בתחתית עמוד 4 של הגיליון תחת הכותרת **בצה"ל מודים: טעינו בבחירת אמצעי התגובה לירי המחבלים**. עיון בתוך הטקסט מגלה מחדלים חמורים. תחקיר צה"ל קבע כי הירי לעבר הכוח לא בוצע ממתחם בית הספר וכי הירי הישראלי החטיא את יעדו:

תחקיר ראשוני של צה"ל על התקרית שבה נהרגו אזרחים פלשתינאים מהפגזת מרגמות ישראלית במחנה הפליטים ג'באליה ב-6 בינואר, מעלה כי הירי הישראלי החטיא את יעדו בכ-30 מטרים והביא לפגיעה באזרחים [...]

תחקיר התקרית נעשה בחטיבת הצנחנים, שבגזרתה אירעה התקרית. מתברר כי מערכת איכון של צה"ל זיהתה שיגור רקטה מחצר בית הצמודה לחצר בית הספר של אונר"א שבו שהו האזרחים (ולא מחצר ביה"ס עצמו, כפי שטענו דוברים ישראלים תחילה). הכוונה הראשונית היתה לירות טיל מהאוויר, אך הדבר לא הסתייע.

כתחליף, הוחלט על ירי מרגמות לעבר מקור הירי. אין מדובר במרגמות כפי שמפעיל חמאס, אלא על מערכת חדישה יותר, המצוידת ניווט לווייני (ג'י-פי-אס) המכוון את הירי. עם זאת, טווח הסטייה הממוצע של הפצצות מהיעד עדיין עומד על כמה עשרות מטרים. כוח הצנחנים ירה שלוש פצצות. מבדיקות שעשה צה"ל מאוחר יותר, עולה כי שתי פצצות פגעו בחצר הבית שממנו שוגרה הרקטה. מהירי נהרגו שני אנשי החמאס, ששיגרו כנראה את הרקטה. פצצה ישראלית שלישית נחתה בבניין בית הספר, כ-30 מטרים משם ופגעה באזרחים [...].

הודאה זו של צה"ל בטעותו לא זכתה להתייחסות באף כלי תקשורת אחר ולא עוררה כל דיון באשר ללגיטימיות של ירי לעבר מטרות אזרחיות.

חשבון הנפש של התקשורת

הסיקור הבעייתי של הפגיעה הקשה באזרחים שביקשו למצוא מחסה מהקרבות בבית הספר של אונר"א, מהווה דוגמא אחת של סיקור הרג המוני של אזרחים במהלך המלחמה בעזה. בסקירה הקודמת הצגנו כיצד סיפרה התקשורת הישראלית את הסיפור של הפצצת "משאית הגראדים", והריגת 8 "אנשי חמאס". מאוחר יותר התברר שמדובר היה במשאית אזרחית וכי ההרוגים כולם היו אזרחים, שלא עסקו בפעילות מלחמתית. באירוע הסיקור של "משאית הגראדים" כמו גם במקרה הנוכחי, לא שאלו הכתבים והעורכים הישראלים את השאלות המתבקשות, לא הסתייגו מהמידע שהועבר אליהם על ידי צה"ל ולא קיימו בדיקה עצמית של האירועים, כפי שחייב תפקידם העיתונאי. יותר מכך, משהתבררו עובדות חדשות, ששינו את תמונת המציאות, התעלמו מהן

מרבית כלי התקשורת או הצניעו אותן בדיווחיהן. במקרה שלפנינו אף הרחיקו הדברים לכת: לאורך כל השבוע הופיעו בסיקור כתבות רבות המצדיקות, בעקיפין, פגיעה באזרחים בעת לחימה: פעם אחר פעם נחשפו צרכני התקשורת לתמונות, סרטים, הודעות והסברים של הכתבים והפרשנים, שהתבססו על מידע שהעביר דובר צה"ל. בין השאר, הציגו הסרטים ירי של חמאס מתוך ריכוזים אזרחיים, בתי אזרחים ובתי ספר ממולכדים. המסר ששלט בכלי התקשורת היה חד וברור: החמאס משתמש באוכלוסיה האזרחית כמגן חי ואילו צה"ל עושה כל מאמץ להימנע מפגיעה באזרחים. כלומר, האחריות לפגיעה אזרחים אינה של צה"ל, אלא מוטלת על הצד השני.

צירוף מקרים זה מטריד מאחר והוא מציין דפוס בעייתי של סיקור תחת אש במלחמה הנוכחית. ואולי אין להתפלא על כך. מציאות המלחמה בעזה מקשה מאד על העיתונאים, שנשלחו לסקר את האירועים. צה"ל סגר את הכניסות לרצועת עזה בפני העיתונאים הישראלים והזרים, והעיתונאים הישראלים שהורשו להיכנס לזמן קצר, נכנסו באישור ובפיקוח של דובר צה"ל. מאז תחילת המלחמה קיים למעשה ערוץ מידע עיקרי אחד עבור התקשורת הישראלית המסקרת את הנעשה בעזה: צה"ל. יחד עם זאת, למרות קשיי הנגישות למקורות מידע נוספים אנו רואים כי מרבית הכתבים מאמצים כמעט ללא פקפוק את המידע שצה"ל מעביר, ללא ביקורת וללא סינון כלשהו. חמור מכך, גם כשמתבררות עובדות חדשות הסותרות את המידע שהם פרסמו לא ממהרים כל העיתונאים הרלבנטיים לתקן את הדברים ולעמת את דוברי הצבא עם השאלות המתבקשות. ויתור על ערכי היסוד של העיתונות העצמאית: סקרנות, מהימנות והוגנות היא חרב פיפיות העלולה לפגוע בכוחה וביוקרתה של העיתונות הישראלית. כשתסתיים המלחמה ועובדות נוספות שהעיתונות לא נתנה עליהן את הדעת בשעת אמת, יתבררו, יצטרכו כלי התקשורת לתת דין וחשבון על התנהלותם. ראוי היה כי חשבון נפש זה יעשה כבר עכשיו.

לסיום	הערה
	<p>ממצאים ראשוניים אלה אינם מתיימרים לקבוע קביעות סופיות ומוחלטות באשר לאופי סיקור המבצע הנוכחי, בהתחשב בפרק הזמן הקצר שחלף מאז תחילתו. מטרתם העיקרית היא לעורר שיח תקשורתי וציבורי על תפקוד התקשורת בעת העימות הנוכחי, בעודו מתרחש. בסיקור המלחמה הקודמת תרמה התקשורת הישראלית תרומה שלילית בהתגייסותה להצדקת המהלכים הצבאיים, ובכך שלא הציגה עמדות ביקורתיות וחלופות. ראוי לדרוש מהעורכים והמנהלים, הכתבים והפרשנים בתקשורת הישראלית כבר עכשיו ולא אחרי המלחמה: הקפידו על אחריותכם המקצועית והאזרחית, לבל יחזרו על עצמם כשלי הסיקור של המלחמה הקודמת, על כל משמעויותיהם לבריאותה ולחוסנה של החברה בישראל.</p>